

יוצר לשבת 'ויסע' לר' אלעזר (בירבי?) קליר

שולמית אליצור

א

פיוטי יוצר מן התקופה הקלסית של הפיוט בארץ-ישראל שרדו בכמות קטנה בלבד, והם בטלים במיעוטם בין הקרובות המרובות שנתחברו באותה תקופה.¹ אבל דווקא משום כך כל קטע של יוצר אשר אפשר לייחסו לאחד מן הפייטנים הקלסיים הידועים חשוב ביותר. חשובים במיוחד בהקשר זה קטעי יוצר החתומים בשמו של גדול פייטני התקופה והפורה שבהם, ר' אלעזר בירבי קליר.

אבל ייחוס פיוטי יוצר לקלירי טעון זהירות רבה: בצד סך קטן מאוד של יוצרות החתומים בשמו ממש, 'אלעזר בירבי קליר' (או 'קיליר'),² עלו מן הגניזה עשרות מערכות יוצר החתומות בשמות דומים, וכבר הוכח שרבות מהן נכתבו בתקופה מאוחרת הרבה יותר. כך הוא לגבי מחזור מקיף של יוצרות לשבתות השנה, המפייטים את הקריאות בתורה על פי המחזור

1 ראה: מ' זולאי, 'בין כתלי המכון לחקר השירה העברית', בספרו: ארץ-ישראל ופיוטיה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 62; 'הנ"ל', 'רבים של הפייטנים', שם, עמ' 91-92; ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל"ה (להלן: פליישר, שירת הקודש), עמ' 137-138; 'הנ"ל', היוצרות בהתהוותם והתפתחותם, ירושלים תשמ"ד (להלן: פליישר, היוצרות), עמ' 89-148 (ושם ריכוז היוצרות שאפשר לייחס לפייטנים קלסיים ידועים).

2 ראה: פליישר, היוצרות, עמ' 91-110 (ושם גם יוצר החתום 'אלעזר הודיה', מטבע חתימה אופייני נוסף של הקלירי); ועיין גם במאמרי, 'למקומו של היוצר במורשתו של ר' אלעזר בירבי קליר — גילויים חדשים', תרביץ, סו (תשנ"ז), עמ' 351-394.

החד־שנתי וחתומים 'אלעזר בירבי קילר'. יוצרות אלו לא נתחברו ככל הנראה לפני המאה העשירית, ויש בהם הרבה סימני איחור.³ בעיה סבוכה עוד יותר מעלה קבוצה של ארבע מערכות יוצר לארבע הפרשיות שלפני הפסח החתומות 'אלעזר קליר': יוצרות אלו דומים בסגנונם למחזור היוצרות של אלעזר בירבי קילר, אבל שונים מהם בכמה פרטים חשובים. משום חתימתם, השונה בבירור מחתימתו הרגילה של אלעזר בירבי קליר, פייטן שאיננו מוותר אף באחד מפיוטיו הוודאיים על הציון 'בירבי', ומשום סגנונם הדליל, נראה שאין לייחסם לקליר, אך גם לאלעזר בירבי קילר קשה לייחסם, ואין לדעת מתי נתחברו.⁴

בעיה דומה לזו של מערכות היוצר לארבע הפרשיות מעלה מערכת יוצר שעלתה לא מכבר מכתב יד השמור באוסף פירקוביץ שבסנקט פטרסבורג, ומספרו II A 196/1.⁵ מערכת זו חתומה לכאורה באופן תקין בשמו המלא של הפייטן, 'אלעזר בירבי קליר', אך בצד חתימה זו בא בה גם המטבע החרגי 'אלעזר קליר'. המערכת דומה בכמה ממהלכיה ליוצרות לארבע הפרשיות (ואף ליוצרותיו של ר' אלעזר בירבי קילר), אבל בכמה פרטים חשובים היא שונה מהם (ואף מכל מערכת יוצר קדומה אחרת) ומעלה קווי ייחוד משלה. מיד לאחר מערכת היוצר מועתקת בכתב היד קדושתא לאותה שבת, וכתרתה 'קדוש ויסע ד' אלעזר קילר'. הקדושתא נקטעת באמצע פיוט ד, ואין בה כל חתימה, אך היא נראית קלירית מובהקת בלשונה, במהלכיה ובתבניותיה. ציון שם המחבר בכותרת כ'אלעזר קילר' (במקום 'אלעזר בירבי קליר') איננו מבטל את ייחוסה לקליר, שכן מעתיקים שיבשו לעתים את השם 'קליר / קליר' וכתבו בכותרות 'קילר', מה גם שבמקום זה אפשר שהמעתיק מושפע מפענוח החתימה שבסוף מערכת היוצר. סמיכותה של מערכת היוצר לקדושתא הקלירית מחזקת לכאורה את ייחוסה לקליר, אבל דווקא

3 ראה לעניין זה: פליישר, היוצרות, עמ' 92-97, וביתר פירוט בספרי: פיוטי ר' אלעזר בירבי קילר, ירושלים תשמ"ח (להלן: אליצור, אלעזר בירבי קילר), בעיקר עמ' 121-146 (בהמשך הספר באה מהדורה של היוצרות החתומים 'אלעזר בירבי קילר').

4 ראה: אליצור, אלעזר בירבי קילר, עמ' 26-27.

5 אל כתב היד הפנה את תשומת לבי מר בנימין לפלר, מעובדי האקדמיה ללשון העברית, ותודתי נתונה לו על כך. הוא אף דאג להשיג צילום מלא שלו (למכון לתצלומי כתבי היד העבריים בספרייה הלאומית בירושלים הגיע מלכתחילה צילום של דף אחד בלבד).

השוואת שתי היצירות מורה על הפער הסגנוני העמוק שביניהן, כפי שנפרט בהמשך.⁶

גם מערכת היוצר וגם הקדושתא נועדו לשבת שקראו בה בתורה את פרשת 'ויסע משה' (שמ' טו, כב ואילך). קריאה מיוחדת בפרשה זו, בשבת מצוינת שכונתה 'שבת ויסע', הייתה ידועה על פי יוצר שכתב הפייטן האיטלקי אמתי בר שפטיה.⁷ לאור העובדה שהיוצר מועתק ברוב מחזורי איטליה בין הפיוטים לפסח, ובדרך כלל לאחריהם, וכן על סמך עדות מפורשת באחד ממחזורי איטליה, המספר ש'שבת שלאחר הפסח נקרא שבת ויסע', ביקש ע' פליישר ללמוד שמדובר ביוצר לשמיני של פסח שחל בשבת. את בחירת הקריאה הזאת הוא מסביר בשני טעמים: ראשית כול, מדובר בפסקה הממשיכה את הקריאה של שביעי של פסח (אם נניח שבשביעי של פסח סיימו את קריאת התורה בסוף שירת הים), ושנית, המשך הכתוב עוסק בפרשת המן ובתוכה הציווי הראשון שנצטוו ישראל לשבות בשבת, ועל כן פרשה זו יפה לקריאה בשבת. לדעתו, קריאה זו נצרכה לבני חוץ לארץ ששאבו את מנהגיהם מארץ-ישראל, משום שבארץ-ישראל לא חגגו יום טוב שני של גלויות וממילא לא קבעו קריאה מיוחדת לשמיני של פסח.⁸

העובדה שעומדים עתה לפנינו פיוטים ארץ-ישראליים מובהקים לשבת ויסע, ובראשם קדושתא קלירית קדומה לשבת זו, מפקיעה את המנהג מחזקתם של בני מנהג ארץ-ישראל שבחוץ לארץ ומוכיחה שגם בני ארץ-ישראל עצמם הכירוהו. מתברר ש'שבת ויסע' הייתה בארץ-ישראל שבת מצוינת וכמה פיוטים נכתבו לכבודה, אבל במרוצת הדורות בטל מנהג הקריאה המיוחדת הזאת, ומועדה המדויק של השבת איננו ברור היום. העדות העולה ממחזורי איטליה שמדובר בשבת שאחר הפסח אפשר שיש

6 ראה להלן, סעיף ד. לכתוב 'קילר' במקום 'קליר' בכותרות התייחס ע' פליישר, 'עניינים קיליריים', תרביץ, נ (תשמ"א), עמ' 283, הערה 4.

7 ראה: ב' קלאר, מגילת אחימעץ, ירושלים תשל"ד,² נספח, עמ' 72; י' דוד, שירי אמתי, ירושלים תשל"ה, עמ' 39. לדעת קלאר ודוד מדובר ביוצר לסדר תלת שנותי שתחילתו בשמ' טו, כב, אבל ע' פליישר כבר הראה שהדברים אינם מתקבלים על הדעת. ראה במאמרו: 'עיונים במנהגי-הקריאה של בני ארץ-ישראל בתורה ובנביאים', ספונות, א (טז, תש"ס), עמ' 42-47, ועיין עוד להלן, בפנים.

8 ראה פליישר, שם. על העיקרון של קריאת פרשה מן הנקודה שבה הפסיקו את הקריאה הקודמת ראה בפירוט שם, עמ' 47, סעיף ו.

בה כדי ללמד גם על מנהגם של בני ארץ-ישראל הקדומים. אין דרך לקבוע אם מדובר בשבת מצוינת לאחר הפסח בכל שנה (בדומה לארבע או חמש השבתות המצוינות שלפני הפסח),⁹ או רק בשבת שחלה למחרת שביעי של פסח.¹⁰ בין כך ובין כך עומד לפנינו תיעוד חשוב למנהג ארץ-ישראלי קדום שעדיין לא נתברר כל צורכו.

ב

כתב היד שלפנינו, המחזיק גיליון אחד ובו שני דפים רצופים, מחוק, קרוע ומחורר בכמה מקומות. משום כך אי אפשר לקרוא את הפיוטים בשלמותם, אבל אין כל קושי לעמוד על תבניותיהם וחתימותיהם. נביא כאן אפוא תחילה את מערכת היצור כפי שניתן לפענחה, ואחר כך נדון בפרטי

9 הכוונה לארבע הפרשיות המפורסמות, ועמן 'שבת חמישית' (היא 'שבת הגדול' שלנו), שגם בה קראו בחלק מקהילות ארץ-ישראל קריאה מיוחדת. על שבת זו וקריאותיה ראה דרך משל בהערות מ"ח שמלצר בתוך: ש' שפיגל, אבות הפיוט, ניר-יורק וירושלים תשנ"ז, עמ' 138, ובביבליוגרפיה המצוינת שם, וכן אצל: ע' פליישר, 'פיוט ותפילה ב"מחזור ארץ-ישראל' — קודקס הגניזה", קרית ספר, סג (תש"נ), עמ' 235-242.

10 במקומות שקראו בהם על פי המחזור החד-שנתי הצמוד ללוח השנה, לא נועדה לכאורה לשבת זו שום פרשה סדירה, שכן בני חוץ לארץ קראו בה קריאה של חג. אם ביקשו בני ארץ-ישראל שקראו פרשות חד-שנתיות להתאים את קריאתם לזו של בני חוץ לארץ, היו זקוקים אפוא בשבת זו לקריאה מיוחדת שאיננה על פי סדר הקריאות הרגילות, כפי שמסביר בהרחבה פליישר (במצוין לעיל, הערה 7; לעדות למנהג קריאה שנתי של ר' אלעזר בירבי קליר ראה: ע' פליישר, 'לוח מועדי השנה בפיוט לר' אלעזר בירבי קליר', תרביץ, נב [תשמ"ג], עמ' 243-245). בדרך זו הוא מפרש גם את הוראתו של רב סעדיה גאון, לקרוא בשבת שעניינה אינו ידוע בפרשת 'הנני ממטיר' (היא פרשת המן הבאה בהמשך לפסוקי 'יסע משה'). שחזור זה מעלה לכאורה קושי מסוים, שכן מצויה בידינו קדושתא לפרשת 'הנני ממטיר' שכתב ר' יוסף בירבי ניסן משהו קריתיים (קטעים מקדושתא זו וזהו במספר קטעי גניזה, כגון כ"י קמברידג', ט"ש 6/4 H; NS 236.7 וכן NS 276.174), ופייטן זה קרא, כידוע, סדרים תלת-שנתיים, כמוכח ממחזור היוצרות שכתב (ראה: מ' זולאי, 'לתולדות הפיוט בארץ-ישראל', בספרו: ארץ-ישראל ופיוטיה [לעיל, הערה 1], עמ' 176; פליישר, היוצרות, עמ' 111-112, 711-729). אבל פרשת 'הנני ממטיר' מפורסמת כראש סדר תלת-שנתי (בניגוד לפרשת 'יסע משה', שאיננה תחילת סדר), ועל כן ייתכן שהקדושתא של ר' יוסף בירבי ניסן לא נועדה לשבת מצוינת אלא לשבת רגילה, שמסיבה כלשהי ביקש לעטרה בקומפוזיציה פייטנית מקיפה.

התבניות של כל חלקיה, במהלכיהם הספרותיים והסגנוניים ובדמיונם אל מערכות יוצר ידועות.

יוצר ויסע

אויב כְּנִיתָן לְשִׁסּוּף
 ביד[...]סוף
 [ויסע מ]שָׁה אֶת יֵשׁ[רָאֵל מִיָּם סוּף]

יָם) סוּף) גָּזַר וְהָעֵבִיר [...]]

5

דִּילָגָם [...] בקשור

וַיֵּצֵא(או) אֶל [מְדַבֵּר שׁוֹר]

מְדַבֵּר) שׁוֹר) הוֹלִיף מְחֹלֶת מַחְנִים
 וּבִאֲרָץ צִיָּה הִנְהִיג יִפִּית פַּעֲמִים]
 וַיֵּלְכוּ שְׁלֹשָׁתָּם יָמִים) בְּמִדְבָּר) וְלֹא
 מָצָא(או) מִיָּם

פזמון

מִיָּם אֵינִי לְשֵׁת[וֹת הָעָם]
 ערו[...] ל[...] לֹאֵל בְּשׁוֹעַם
 וּמִיד הַחִי[ש] יִישָׁעַם
 קְדוֹשׁ

10

יוצר

פסוקי הסיימות: שמ' טו, כב-כו.

1 אויב: פרעה והמצרים. לשיסוף: כאן משמעו: לכליון, למוות (בהרחבת משמע השורש בשמ"א טו, לג); ומוסב על טביעת המצרים בים סוף. 4 גזר: בקע, על שום תה' קלו, יג. 5 דילגם: הולכם במהירות; ועל המשך הטור קשה לעמוד משום הליקוי. 7 מדבר) שׁוֹר): כמו: למדבר שור. מחולת מחניים: כינוי לישראל, על שום שה"ש ז, א. 8 יפית פ[עמים]: צריך להיות: יפת פעמים, כינוי נוסף לישראל על שום שה"ש ז, ב; וההשלמה על פי החרוז והפסוק. 10 מים...

זר[... ...] גְּבָרִים [...]ה
חֲמוּשִׁים כְּנִסְעוּ מִרַעַמְסֵס ס[כְּתָה]
וַיָּבֹאוּ [מִרְתָּה]

15

[מִרְתָּה] טָסוּ [...] ל מַחְנִיָּהֶם
יַחֲדָתָם צָ[מ] אָה וּרְפוּ [יְדִיָּהֶם]
[וְלֹא יָכְלוּ לְשִׁתּוֹת] מִיָּם < מִמֶּרְה > פִּי
מִרִּים < הֵם

הֵם כְּנִיסוּ פְעָמִים [עֲשָׂרָה]
[ל...] הוֹמֵר וְרוֹחֵם קֶצֶרָה
[ע] ל כֵּן קָרָא שְׁמָה מֶרָה

20

[מֶרָה] זָעְקוּ וְנִפְשָׁם קֶצֶה
ז[וּל] עָפּוּ בַצָּמָא [...] צָה
ו[...] יֵד ר[...] אָה [...] צָה...
קָדוֹשׁ <

מִים לְשִׁתּוֹת הָיוּ מִב[...]
נָמוּ מֵה נֶשׁ[תָּה] בַּחוּם הַקָּשָׁה
וַיִּלְגְּנוּ הָעָם < עַל > מִשָּׁה

25

מִשָּׁה < [שָׂא] עֵינָיו לְמַעוֹנֵי
עֶתֶר שְׁפָךְ בְּעַד אֲמוֹנֵי

[העם]: על פי שמ' יז, א. 14 חמושים: על פי שמ' יג, יח. כנסעו מרעמסס ס[כְּתָה]:
על פי שמ' יב, לו. 16 טסו: הלכו במהירות. 17 יחידתם: נפשם (השווה תה'
סג, ב. ורפו [ידיהם]: נראה שהפייטן מכוון לאמור במקום אחר שבו צמאו ישראל
למים, הוא רפידים. השווה: 'אין רפידים אלא שרפו ידיהם מן התורה' (תנחומא
בשלח כה). 19 כניסו... [עשרה]: כאשר ניסו את הקב"ה עשר פעמים; השווה במ'
יד, כב. 20 [ל...]: אולי צריך להיות: לבם. הומר: נעשה מר עליהם. 23 ז[וּל] עפו:
נחרדו, סבלו. 25 מב[...]: אולי אפשר להשלים: מבקשי (כמו: מבקשים,
בריבוי על דרך הסמיכות). 28 [שָׂא]: כמו: נשא; וההשלמה על פי האקרוסטיכון
ושרידי אותיות בכתב היר. למעוניי: לשמים. 29 עתר: תפילה. אמוניי: ישראל.

וַיֵּצֵא־עַקְּ אֶל יִי

30

יִי [פ...]קם בְּלָחֶם וּמִים
צִיר הוֹרָה עֵץ לְרַפָּאָם פּעמִים
וַיִּשְׁלַף אֶל־ הַמִּים וַיִּמְתְּקוּ הַמִּים

הַמִּים רִיפָא לְמִשְׁקִים
רָם מִמְתִּיק מִרים וּמְרִיר מְ[תו]קִים
שָׁם נִיטָהוּ בְּ[ב]מִשְׁפָּטִים וְחֻקִּים
קְדוּשׁ

35

קְדוּשׁ שְׁדִי מוֹשִׁיעִיךְ
קִבַּע זֹאת לְשַׁעֲשְׁעִיךְ
וַיֹּאמֶר אִם שָׁמַע תִּשְׁמָע בְּקוֹל יִי אֶלֶּה־יְךְ

יִי אֶלֶּה־יְךְ 40 רִיֶּצֶן רֵאשֵׁי תַנִּים לְשִׁסָּה
רְבָבוֹת הַנַּחֲלִיל בְּמַעֲזוֹ וּמַחְסָה
וְהַיֶּשֶׁר בְּעִינָיו תַּעֲשֶׂה

תַּעֲשֶׂה שְׁלִיחוֹתוֹ בְּעַד דְּבִיקָיו

31 [פ...]קם: אולי: פינקם. 32 ציר: כמו: לציר, למשה. הורה עץ: על שום 'ויורהו ה' עץ' שבפסוק המתפייט. פעמים: קשה, ואולי הוא 'פְּעָמִים', במשמע של נס כפול, שעץ מר המתיק את המים המרים; השווה: 'הקב"ה... בדבר שהוא מכה הוא מרפא... שהורה למשה דבר מר והשליך למים ונמתקו המים' (שמות רבה כג, ג).
34 ריפא למשקים: ריפא ממרירותם והפך אותם למשקים הראויים לשתייה.
35 רם... מ[תו]קִים: כינוי להקב"ה; השווה: 'הקב"ה ממתיק מרים' (בר"ר עז, א, מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 910). 36 שם ניטָהוּ: שם' טו, כה. [ב]משפטים וחוקים: על פי ראש הפסוק שם: 'שם שם לו חק ומשפט'. 38 לשעשעין: להיטיב לך.
40 ריֶּצֶן רֵאשֵׁי תַנִּים: על שום תה' עד, יג-יד, וכאן מוסב על הטבעת המצרים המשולים לתנין (השווה יח' כט, ג). לשסה: לשטותם, להכריתם. 41 רבבות... ומחסה: ואילו לרבבות ישראל הנחיל את חוקיו (שנוכרו קודם, בטור 36, ונרמזים שנית בטור 42) שיגנו עליהם; וללשון 'מעז ומחסה' השווה יש' כה, ד.
43 תעשה... דביקיו: המחרוזות כולן (מטור 37 ואילך) מדברות (בעקבות הסיומות המקראיות) אל עם ישראל כולו, אך הטור שלפנינו קשה להתפרש בהקשר זה,

שִׁית לְבָךְ לְהִגְיוֹן מִתּוֹקִיו
וְהֶאֱזִנְתָּ לְמַצְוֹתָיו וְשִׁמְרָתָּ כָּל חֻקָּיו 45

חֻקְיָיו תִּקְיִים בְּצִאתְךָ וּבְבוֹאְךָ
כָּל הַמַּחֲלָה אֲשֶׁר שְׁמַתִּי בְּמַצְרִים לֹא
אֲשִׁים עֲלֶיךָ בְּמִקְרָאֶיךָ
כִּי אֲנִי יְיָ רַפְּאִיךָ
קְדוֹשׁ

אל נערץ וכולם

אופן

אֹמְצוּ זֶרַע אֲמוֹנִי
בְּצִבְאוֹת גְּזָעֵי אִיתְנִי 50
וַיִּסְעוּ מִהָרַיִם

יְיָ גַם אֲרוֹן נֹסַע מִמַּחֲנֶה לְמַחֲנֶה
דֶּרֶךְ שְׁלֹשָׁה כְּהִסִּיעַ מַחֲנֶה
הָאוֹמֶן רוֹם וְתַחַת וּבַעֲרֹבוֹת חוֹנָה

ואולי הוא פונה לפתע אל משה, המתבקש לעשות את שליחות ה' בעבור עם ישראל ('דביקו', על שום דב' ד, ד). 44 מתוקיו: חוקיו ה'מתוקים מדבש ונפת צופים' (תה' יט, יא). 47 כל... עליך: לשון הכתוב בפסוק המתפייט (שמ' טו, כו). במקראיך: בכל אשר יקרה ויבוא עליך (מילת מילואים לשם החרוז).

אופן

49 אומצו: נתחזקו. זרע אמוני: ישראל. 50 בצבאות: כנראה כמו: צבאות (והב' לשם האקרוסטיכון); והטור כולו כינוי נוסף לישראל. גזעי איתני: צאצאי האבות המכונים 'איתנים' (השווה למשל: 'ומניין שנקראו אבות הרים, שנאמר "שמעו הרים את ריב ה' והאיתנים" (מיכה ו, ב) (תנחומא כי תשא כח). 51 ויסעו... יי: במ' י, לג. 52 יי גם ארון: שכינת ה' וגם הארון. ממחנה למחנה: מחניה אחת של בני ישראל במדבר לחברתה. 53 דרך... מחנה: כאשר הסיע הארון את מחנה ישראל ועבר לפניו במרחק של 'דרך שלשת ימים' (במ' שם). 54 האומן... חונה: הטור כולו כינוי להקב"ה. האומן: אולי צריך להיות: האימן, והוא כמו

55 העֶנְן עוֹמֵד מֵאַחֲרֵיהֶם
וְאַשְׁרֵיהֶם מָה רָאָת עֵינֵיהֶם
וְאֶרֶץ בְּרִית יְיָ נוֹסֵעַ לִפְנֵיהֶם]

לִפְנֵיהֶם > זֶה מְקוֹם לְמִקְוֵה לְהִנִּיחָהּ
חוֹנָה וְנוֹסֵעַ לְתוֹר לָהֶם מְנוּחָ[ה]
60 בְּרִצוֹן יוֹסֵד רְקוּעָה וְנוֹטֵעַ מְתוּחָה

[...ט...] מִמַּחְנֶה לְמַחְנֶה
יוֹמָם עֲלֵיהֶם הָעֶנְן חוֹנָה
בְּנוֹסֵעַ מִן הַמַּחְנֶה

מִן > הַמַּחְנֶה > כְּנִסְעוּ עִם קְרוֹבוֹ
לולא [הַאֲסַפְסָף] וְאֶשְׁרֵי בְּקִרְבוֹ
65 הָיוּ [כִּמְ]לָךְ בְּמִסִּיבֹ

מְרִים מִשָּׁה וְאַהֲרֹן

יימן, זימן (הפועל 'אמן' בהוראת זימן שכיח בפייטנות). רום ותחת: שמים וארץ. ובערבות חונה: על שום תה' סח, ה. 55 הענן... מאחריהם: על פי שמ' יד, יט. 56 ואשריהם: מוסב על דור המדבר שראו את הפלאים הללו. ראת: ראתה. 58 מקום: כמו: ממקום. להניחה: למצוא מקום מנוחה וחניה. 59 לתור להם מנוח[ה]: במ' י, לג. 60 יוסד רקועה: יוסד ארץ, הקב"ה (השווה תה' קד, ה; מש' ג, יט); ו'רקועה' כינוי לארץ על שום תה' קלו, ו. ונוטע מתוחה: המשך הכינוי לקב"ה שנטה ונטע את השמים ומתחם כאוהל, על שום יש' מ, כב. וללשון 'נוטע' השווה דנ' יא, מה. 62 יומם... חונה: על פי במ' י, לד. 63 בנוסעם מן המחנה: שם. 64 עם קרובו: ישראל, על פי תה' קמח, יד. 65 לולא... בקרבו: לולא הרשעים שנאמר בהם 'והאספסף אשר בקרבו התאוותאו' וגו' (במ' יא, ד), ועל פי המדרש 'אלו הגרים המאוספין מכל מקום' (ספרי במדבר פו, מהד' הורוויץ, עמ' 86). 66 היו... במסיבו: היו ישראל נשארים דבקים בהקב"ה שהוא כמלך היושב על כיסאו, והלשון על פי שה"ש א, יב, והשווה מדרשו בשיר השירים רבה: 'רבי מאיר אומר עד שהמלך מלכי המלכים הקב"ה במסבו ברקיע נתנו ישראל ריח רע, ואמרו לעגל "אלה אלהיך ישראל" (שמ' לב, ד)', ועושי העגל היו הערב רב, המזוהים עם האספסוף. השווה: 'מוצלין היו ישראל מאותו מעשה, שאילו עשו ישראל את העגל היה להן לומר אלה אלהינו ישראל, אלא הגרים שעלו עם ישראל ממצרים, "וגם ערב רב עלה אתם" (שמ' יב, לח), הם עשו את העגל' (ויקרא רבה

נָסְעוּ וְחָנוּ עִם חֲבַצֶּלֶת הַשָּׁרוֹן
וַיְהִי בְּנִסּוּעַ הָאָרוֹן

70 הָאָרֶץ <רֹן> שְׁאוּהוּ לְ[וֹ]יִי וְכִהְיִי
עֲנִיו כְּסַח קוֹמָה יִי
וּבְנוּחָה יֹאמֶר שׁוּבָה יִי
הַנֶּעֱרָץ בְּחַיּוֹת אוֹפַנִי
לְעוֹמֶתָן

75 פְּדוּיִי מִלַּחֲץ מְעַנִּי
צֶק לָהֶם מִן מֶשֶׁ[... ...]
[ק...] לָהֶם שְׁלֹוִים מִן הַיָּם סָבִיב מִחֲנִי
רוֹ[חַ] כְּנָסַע [מֵאֵת יִי]

[ככתוב ורוח] נסע <מאת יי ויגזו שלווים מן הים ויטש על המחנה כדרך יום
כה וכדרך יום כה סביבות המחנה וכאמתיים על פני הארץ> (במ' יא, לא)
ונאמר> ויסע משה <את ישראל מים סוף ויצאו אל מדבר שור וילכו שלשת
ימים במדבר ולא מצאו מים> (שמ' טו, כב)
ונאמר> ויסע כצאן <עמו וינהגם כעדר במדבר> (תה' עח, נב)

בְּ[מִדְבָּר] [...] הַנֶּהֱגָ עֲדָרִי
רוֹעִי כְּנִיָּהֲגוֹ לְבֵית דְּבִירִי

כו, ח, מהד' מרגליות, עמ' תרמא). 68 חבצלת השרון: כינוי לישראל, על פי
שה"ש ב, א. 69 ויהי בנסוע הארון: במ' י, לה. 70 שאוהו: כמו: נשאוהו.
71 עניו כסח: כאשר אמר משה. קומה יי: שם. 72 ובנוחה... יי: שם לו.
73 הנערץ... אופניי: הקב"ה, שהאופנים וחיות הקודש מעריצים אותו.

קטעי מאורות

74 פְּדוּיִי... מעניי: ישראל שנפרדו מלחץ המצרים שעינו אותם. 75 צק: יצק, נתן;
ובסוף הטור אפשר אולי להשלים (על פי שרידי אותיות בכתב היד): 'מִשְׁמִי
מְעוֹנִי'. 76 שלווים... מחניי: ללשון הטור השווה במ' יא, לא. 77 רוֹ[חַ]... יי: על
פי הפסוק הסמוך, ועל פיו ההשלמה; וקריאת 'כנסע' מסופקת. 78 ננהג: הובל.
עדרי: כינוי לישראל. 79 רועי: משה. כניהגו... דבירי: כאשר הוביל אותו (את
ישראל) לארץ-ישראל ולבית המקדש. 80 בינינו... יחזירי: הטור חסר משום קרע

בִּינְיָנוּ [...] יַחְזִירִי
יוֹם יִבְהִיקוּ פָּנָם [קוּמִי] אוֹרִי

ככתוב קומי אורי 'כי בא אורך וכבוד יי עליך זרח' (יש' ס, א)
ונאמר לעושה אורים גדולים 'כי לעולם חסדו' (תה' קלו, ז)
ב'רוך... יוצר המאורות'

שְׁנִי[ם] עֶשֶׂר שָׁבָטִים הִסִּיעַ יְקוֹתִיָּאל
שָׁבָעָה [עֲנִי] לְפָנֶיהֶם הוֹאֵל
תָּמִים בְּאַהֲבָתוֹ שָׁלַח לָהֶם גּוֹאֵל
הַהוֹלֵךְ לְפָנֵי מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל

ככתוב ויסע מלאך האלהים 'ההלך לפני מחנה ישראל וילך מאחריהם
ויסע עמוד הענן מפניהם ויעמד מאחריהם' (שמ' יד, יט)
ונאמר יסע קדים 'בשמים וינהג בעזו תימן' (תה' עח, כו)

תִּימָן קָרָא לְנַחֲוֹת עִם אֵל
לְצִפּוֹן אָמַר לְנַהֵל יִשְׂרָאֵל
יוֹם לָכָה אֲתָנוּ לְאַרְיֵאל
רַחֲשׁ נֶאֱמַן לְבֶן רְעוּאֵל

בכתב היד, אך משמעו הכללי הוא בקשה לבניין המקדש ולהשבת ישראל לארצם
מחדש. 81 יום יבהיקו: שעה שהקב"ה יבנה את המקדש ויבהיק את זיוו בעולם.
כנס: כאשר אמר והבטיח; ואחרי תיבה זו שב המעתיק וכתב בטעות 'כניהגו לבית
דביר' (לעיל, טור 79), ומחק בהעברת קולמוס. [קומי] אורי: על פי הפסוק הסמוך.

קטעי אהבה

82 יקותיאל: משה (השווה ויקרא רבה א, ג, מהד' מרגליות, עמ' יא). 83 שבעה...
כהואל: כאשר הואיל והציב לפניהם שבעה עננים (השלמת תיבת 'עננים' על פי
שרידי אותיות בכתב היד, אך היא מסופקת); השווה: 'שבעה עננים היו, ארבעה
מארבע רוחותם ואחד מלמעלה ואחד מלמטה ואחד מלפניהם' (ספרי במדבר פג,
מהד' הורוויץ, עמ' 79). 84 תמים: הקב"ה. באהבתו... גואל: השווה ליש' סג, ט.
85 ההולך... ישראל: על פי הפסוק הסמוך. 86-87 תימן קרא... לצפון אמר: על
שום יש' מג, ו. לנחות: להנחות. עם אל: את ישראל. ישרי אל: ישראל.
88-89 יום... רעואל: ביום שבו אמר ('רחש') משה ('נאמן', על פי כמ' יב, ז)
לחובב בן רעואל: 'לכה אתנו' (על פי הפסוק הסמוך).

ככ־תוב־ ויאמר משה לחובב בן רעואל ׳המדיני חתן משה נסעים אנחנו אל המקום אשר אמר יי־ אתו אתן לכם לכה אתנו והטבנו לך כי יי־ דבר טוב על ישראל׳ (במ׳ י, כט)
ונאמר כי יעקב בחר לו יה ׳ישראל לסגלתו׳ (תה׳ קלה, ד)
ב־רוך... אוהב־

אמת

90 אַרְבָּעִים וּשְׁנַיִם מַסְעוֹת הָסִיעַם אֶל
בֶּיֶד מִכָּהֵן וַיְקוּתִיאל
גָּאֵלָם מוֹשִׁיעַ וְגוֹאֵל
בְּאֵלָה מַסְעֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל

יִשְׂרָאֵל דִּילָגָם בְּכַשְׁרוֹן
95 בֶּיֶד מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן

מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן הֵיָּלְכוּ עִימָהֶם
וְהָעָנָן מִלְּפָנֵיהֶם וּמֵאַחֲרֵיהֶם
זֶמַן מִתְחַתֵּם וּמַעֲלִיָּהֶם
וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת־ מוֹצְאֵיהֶם

100 מוֹצְאֵיהֶם תָּרַת בְּמֵאֵרֶת עֵינָי
לְמַסְעֵיהֶם עַל פִּי יי־

זולת

90 ארבעים ושני מסעות: השווה: 'עמצאו כל המסעות מ"ב מסעות' (סדר עולם רבה, סוף פרק ח, מהר" רטנר עמ' 38). 91 מכהן: אהרן. ויקותיאל: משה (ראה לעיל, טור 82). 92 מושיע וגואל: הקב"ה. 93 אלה... ישראל: במ' לג, א. 94 דילגם: הובילם במהירות. בכשרון: בדרך כשרה וטובה. 95 ביד משה ואהרן: שם. 96-97 והענן... ומעליהם: השווה לעיל, בביאור לטור 83. 99 ויכתב... מוצאיהם: במ' לג, ב. 100 חרת: חקק, כתב. במאירת עיני: בתורה, על שום תה' יט, ט. 101 למסעיהם על פי יי: במ' לג, ב. 102 מטיט ורפשו: מן

יִי טִיהָרָם מְטִיט וְרַפְּשׁוֹן
 יוֹם חֲמִשָּׁה עֶשֶׂר בְּרֹאשׁוֹן
 כִּילָלָם וּנְצָרָם כְּאִישׁוֹן
 וַיִּסְעוּ מִרַעְמָסס בַּחוּדָשׁ הָרֹאשׁוֹן 105

הָרֹאשׁוֹן לְצֵאת יְהוּדָה וְאֶפְרַיִם
 בִּיד רָמָה לְעֵינֵי כָּל מְצָרִים

מְצָרִים > מַחֲץ בְּמַכַּת זַעֲמוֹ
 נִסְעוּ פְדוּיִים לִימֹ
 סִילָה וְהַצְלִיל מַעֲנִימוֹ 110
 וַיִּסַּע בְּצֹאן עָמוֹ

עָמוֹ עָלֵיהֶם דָּכְרוּ גִבְר
 וַיִּנְהָגֻם כַּעֲדָר בַּמִּדְבָּר

בַּמִּדְבָּר > פְּלֹאוֹת הוֹדִיעַ
 צִדְקוֹת בְּצִיָּה הַשְּׁמִיעַ 115
 קֶץ גְּאוּלָּה כְּהִגִּיעַ
 גִּפֶּן מִמְצָרִים > תִּסִּיעַ

תִּסִּיעַ > קִצְרִיָּה בְּאַרְצָךְ לְנוֹ[ט]עִיָּה
 תִּגְרֹשׁ גּוֹ[יִם] > וְתִטְעֶהָ

הטיט והרפש שדבק בהם במצרים. 103 יום... בראשון: בחודש הראשון בחמישה עשר לחודש, כלומר ביום צאתם ממצרים. 104 כיללם: עיטרם ופיארם. ונצרם כאישון: על שום דב' לב, י. 105 ויסעו... הראשון: במ' לג, ג. 106 הראשון... ואפרים: הוא החודש הראשון לצאת עם ישראל ('יהודה ואפרים') ממצרים. 107 ביד... מצרים: שם. 109 פדויים: ישראל שנגאלו. לימו: לים סוף. 110 סילה: רמס, הכרית (השווה איכה א, טו). והצליל: והטביע במצולות. מענימו: את המצרים שעינו אותם. 111 ויסעו... עמו: תה' עת, נב. 112 עמו... גבר: משפט ייחוד, ושיעורו: דברו (הטוב) גבר על עמו; השווה תה' קיז, ב. 113 וינהגם... במדבר: תה' עת, נב. 115 צדקות: את חסדיו וטובותיו. בצייה: במדבר. השמיע: גילה לישראל. 116 קץ... כהגיע: כאשר הגיע מועד הגאולה. 117 גפן... תסיע: תה' פ, ט. 118 קציריה: ענפיה (ראה שם, יב), כלומר בניה. 119 תגרש... ותטענה: >

- 120 וַתִּטְעֶנָּה <רַעֲנָנָה לְקַיִּמָּה
בְּעִיר יִי שָׁמָּה
שְׁעָשָׂעָה בֶּן בָּיוֹם נִחָמָה
כּוֹסֵעוּ מִמָּרָה וַיָּבֹאוּ אֵלֶיהָ
- אֵלֶיהָ שְׁתּוּ מְשׁוּעָשָׁעִים
עַל שְׁתִּים עֲשָׂרָה וְשִׁבְעִים 125
- שְׁבָעִים <תְּמִימִים יָרְדוּ לְנוֹף בְּ[דָבָר] אֶל
שָׁשִׁים רְבּוֹא נָסְעוּ מִשָּׁם לְ[הִיגָאֵל]
תְּקִיף כְּשֶׁלַח לָהֶם גּוֹאֵל
וַיִּסְעוּ בְּנֵי יִשְׁרָאֵל
- יִשְׁרָאֵל <תְּקַפּוּ אַחֲרַי מִכַּת בְּכוֹרִים 130
שֵׁשׁ מֵאוֹת [אֶל]ף רַגְלֵי הַגְּבָרִים
- גְּבָרִים וְ[נָשִׁים וְטַפִּים
בְּיַד רָמָה יֵצְאוּ דְחוּפִים
סוֹס וְרוֹכְבוֹ בְּדִיחוּפִים
כְּעָבְרוּ רַבּוּת וְאַלְפִים 135
בְּשִׁיר חֲדָשׁ ... [פִּים]
בשמחה רבה
- שם ט. 121 בעיר יי שמה: בירושלים, על שום יח' מח, לה. 123 כוּסְעוּ... אלימה:
על פי במ' לג, ט, ומשמע הטור: כשם שהיטבת לישראל ושעשעת אותם כאשר נסעו
ממרה לאילים. 124 שתו: שמו פניהם. משועשעים: מעונגים בטובה. 125 על...
ושבעים: המשך הטור הקודם: כשהם מתענגים על 'שתים עשרה עינות מים ושבעים
תמרים' שהיו באילים (שם). 126 שְׁבָעִים <תְּמִימִים: שבעים נפש של בית יעקב
(שם' א, ה ועוד). לְנוֹף: למצרים. 127 שָׁשִׁים רְבּוֹא: מספר יוצאי מצרים (על פי
הפסוק המתחייט). לְ[הִיגָאֵל]: ההשלמה על פי שרידי אותיות בכתב היד, ומשמעו:
כאשר נגאלו ממצרים. 128 תְּקִיף: הקב"ה. 129 וַיִּסְעוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: שם' יב, לו.
130 תְּקַפּוּ: נתגברו ויצאו לחירות. 131 שֵׁשׁ... הַגְּבָרִים: שם. 133 בִּיד רָמָה יֵצְאוּ:
על פי במ' לג, ג. יֵצְאוּ דְחוּפִים: יצאו בחיפזון ובבהילות, והלשון על פי אס' ג, טו.
134 סוֹס וְרוֹכְבוֹ: על פי שם' טו, א, והכוונה לסוסי המצרים ורכבם. בְּדִ[חופים]:
נרחפו, נדחו וטבעו בים. 135 רַבּוּת וְאַלְפִים: המוני ישראל, והטור עוסק בשירת
הים אך אי אפשר לפענח את ראשו.

מי כמוכה

אַרְבַּעִים שָׁנָה נוֹסַע[ים] וְחוֹנִים
 לֹא בָלוּ שְׁלֵמוֹת נַעֲרִים וְזִקְיָנִים
 ע[מ]ךְ [כ]הֲגִיעוּ לְ[בִי]ת מַעוֹנִים
 זָדוּ לְהַפִּיר דֵּת יִקְרָה מַפְנִינִים
 [ר...]פּוּ לָכֵן לְאַרְבַּע פִּינִים
 עַד תִּמְלוֹךְ בְּקָרֵב אֲמוֹנִים

140

י' מלכנו

אֲבָדְנוּ בַּגּוֹיִם וּמַחְנִינוּ נִדְחָה
 לְכָף רַגְלֵינוּ אֵין מְנוּחָה
 עַד מָתִי יִמְשְׁלוּ בָנוּ עֶבֶד וְשִׁפְחָה
 זִוְנַחְנוּ בַּח[ט]אִינוּ מִמִּשְׁפַּחָה לְמִשְׁפַּחָה
 רָאָה יְיָ וַחֲשָׁה לָנוּ רוּחָה

145

י' מלכנו

רוּחָה קָרֵב לְאוֹם שְׁבוּיָה
 יִקְוֹשִׁים לְ[...]מִים בְּשָׁלָל וּבִשְׁבִיָּה
 לְקַבֵּצֵם מִקְצוֹי צִיָּה וּנְשִׂיָּה

150

מי כמוכה

138 לא בלו... וזקנים: על פי דב' ח, ד; והזכרת 'נערים וזקנים' באה אולי לרמוז לבעיה שעלתה במדרשים לגבי בגדי הילדים הגדלים; השווה: 'לא היו גדילין? אמ' ליה, חלזון הזה כל מה שהוא גדיל נרתיקו גדיל עמו' (פסיקתא דרב כהנא ויהי בשלח כא, מהד' מנדלבוים, עמ' 196). 139 ל[בי]ת מעונים: לארץ-ישראל ולמקדש; אך הקריאה מסופקת. 140 זדו: מוסב על ישראל לאחר שהגיעו לארץ. דת יקרה מפנינים: התורה, על פי מש' ג, טו. 141 [ר...]פו: הקריאה קשה, אך מתבקש כאן פועל שעניינו גלות והפצה, ואולי הוא 'רודפו' או 'רוחפו'. לארבע פינים: לארבע כנפות הארץ. 142 אמונים: ישראל.

ה' מלכנו

143 אבדנו בגוים: השווה וי' כו, לח. 144 לכף... מנוחה: על פי דב' כח, סה. 145 עבד ושפחה: בני ישמעאל והגר, הערבים. 146 בח[ט]אִינו: בגלל חטאינו. ממשפחה למשפחה: מאומה לחברתה. 150 צייה ונשיה: כינויים לארץ.

יְשׁוּבוֹן לִירוּשָׁלַיִם הַבְּנוּיָה
רִינָה וְגִילָה יִשְׁיגוּ בְּגֵאוֹלָה רְאוּיָה

ככ(תוב) ופדויי יי ישובון »ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם ששון
ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה (יש' לה, י)
ונ(אמר) גואלינו יי צבאות שמו קדוש יש(ראל) (יש' מז, ד)
ב(רוך)...

151 לירושלים הבנויה: על פי תה' קכב, ג. 152 וגילה: התיבה מתוקנת בכתב
היד מ'גאולה'.

ג

קודם שנבוא לעיין בפרטי התבניות של מערכת היוצר שלפנינו, עלינו
להבליט את העובדה שמדובר במערכת יוצר שלמה, על כל חלקיה
המקובלים: גוף יוצר, אופן, מאורה ואהבה, זולת, מי כמוכה וה' מלכנו.¹¹
עובדה זו חשובה במיוחד משום שמערכות היוצר של הפייטנים המאוחרים
החותמים בשמות הדומים ל'אלעזר בירבי קליר' לעולם אינן שלמות: אצל
ר' אלעזר בירבי קליר חסרים דרך קבע האופנים והפיוטים שלאחר
הזולת,¹² ומערכות היוצר לארבע הפרשיות החתומות 'אלעזר קליר'
מביאות אמנם את הפיוטים שלאחר הזולת אך אין בהן אופנים.¹³ כנגד זה,
כיום ידוע לנו שהקלירי אכן כתב מערכות יוצר המכילות את כל המרכיבים
הללו,¹⁴ ופייטנים חשובים נוספים נהגו כך לפחות עד לסוף המאה
העשירית.¹⁵

גוף היוצר במערכת בנוי, כמקובל, בתבנית הקיקלר, ומביא ארבעה

11 על חלקי מערכת היוצר ראה: פליישר, שירת הקודש, עמ' 219-220; הנ"ל, היוצרות,
עמ' 149-171.

12 ראה: אליצור, אלעזר בירבי קליר, עמ' 29-30.

13 שם, עמ' 27.

14 על שלמות המערכת אצל הקלירי מעידים הטקסטים שנדפסו במאמרי שנוכר לעיל,
הערה 2. בנוסף למרכיבים שצוינו בפנים, בא אצל הקלירי לעתים גם סילוק ליוצר
(ראה שם).

15 בתקופה זו כותב ר' שמואל השלישי מערכות יוצר שלמות; ראה: פליישר, היוצרות,
עמ' 195-196. על אפשרות שחלק ממרכיביהן לא שימשו עוד במקומם המקורי ראה
שם, עמ' 463-466.

גושים שבכל אחד מהם שלוש מחרוזות משולשות המלוות במחרוזת קדוש, משולשת אף היא. אקרוסטיכון אלפביתי ישר ופשוט (אותיות ק-ש כפולות) בא בשני טוריה הראשונים של כל אחת ממחרוזותיו. בטור השלישי שלהן מביא הפייטן סיומות מקראיות מן הפרשה המתפייטת.¹⁶ מחרוזות הקדוש משוחררות מחובת האקרוסטיכון והסיומות המקראיות.¹⁷ במחרוזות אלו חתום שם הפייטן: 'אלעזר' ('אלע' במחרוזת הראשונה, ו'זר' [כפול] בשנייה ובשלישית, בהתאמה). מחרוזת הקדוש האחרונה משלימה את האות ת' של האקרוסטיכון האלפביתי.

ברוב פרטי התבנית דומה גוף היוצר שלפנינו למקובל ברוב הפיוטים מן הסוג הזה, חרץ מעניין שולי אחד: חלוקת אותיות האלפבית בגושו האחרון איננה שגרתית. בדרך כלל מביאים פייטנים את האותיות ק-ר במחרוזת הראשונה בגוש זה, ואת האותיות ש-ת כופלים באיזו דרך בארבעת הטורים הנותרים, או לחלופין מביאים את שתיהן במחרוזת השנייה ומנצלים את המחרוזת השלישית, הפנויה, להשלמת חתימת שמם.¹⁸ פייטננו כפל את האותיות ק-ש, ועל כן נאלץ להשלים את האות ת' במחרוזת הקדוש. השלמת האות ת' של האקרוסטיכון במחרוזת הקדוש האחרונה בגופי יוצר מצויה בכמה יוצרות קדומים, המביאים אלפבית סטרופי,¹⁹ אך נדירה ביוצרות המביאים שתי אותיות בכל מחרוזת. גם דרך חלוקת אותיות חתימת השם בין מחרוזות הקדוש אינה סדירה: הבאת שלוש אותיות במחרוזת הראשונה, ורק אות אחת בכל אחת מהמחרוזות הבאות, מראה שוב על מבנה שאינו מחושב היטב. בכך שונה פייטננו מר' אלעזר בירבי קילר, המביא תיבה שלמה משמו המלא בתוספת מטבע האיחול 'חזק' בכל אחת ממחרוזות הקדוש שבגופי היוצר שלו, וכן מ'אלעזר קליר' בעל היוצרות לארבע הפרשיות, החוזר על החתימה המלאה 'אלעזר' בכל אחת מן המחרוזות האלה. מנהגו של פייטננו כאן יש בו אפוא כדי להצביע על עשייה מרושלת קמעא.

16 הפייטן בחר לפייט כאן קטע קצר בלבד (שמ' טו, כב-כו), ועל כן הביא בסופי המחרוזות את לשון הפסוקים בשלמותם, פסקה אחר פסקה.

17 במחרוזת השלישית מתפייט פסוק אחד מתוך הרצף, אך אין הוא בא כסיומת מקראית סדירה. במחרוזת הקדוש האחרונה השלים הפייטן את הפסוק האחרון. לשונות מפסוק זה תופסות את רוב הטור השני במחרוזת הזאת ואת הטור השלישי כולו.

18 ראה: פליישר, היוצרות, עמ' 213; השלמת חתימת השם במקום זה מאפיינת את ר' שמואל השלישי (שם, עמ' 196).

19 פליישר, שם, עמ' 213.

פרט תבנית בולט בגוף היוצר הזה, וכמוהו ברוב החלקים האחרים של המערכת, הוא השימוש בשרשור הקישוטי: לבד מן השרשור המקשר שבראש מחרוזות הקדוש, גם יתר המחרוזות שבכל גוש וגוש קשורות זו לזו בשרשור. רק ראשי הגושים משוחררים מחובת השרשור. תופעה זו עולה, בדיוק במתכונת שלפנינו, גם מכל גופי היוצר לפרשות השבוע של ר' אלעזר בירבי קילר, וכן מגופי היוצר לארבע הפרשיות של 'אלעזר קליר'. גוף היוצר מסתיים בסיומת מקראית, ואין בסופו לשון מעבר אל קדושת היוצר. פייטנים קדומים הקפידו בדרך כלל להביא לשון מעבר כזה, וכך נהג גם 'אלעזר קליר' בגופי היוצר לארבע הפרשיות, אבל כמה פייטנים קדומים לא הקפידו לעשות זאת,²⁰ וגם ר' אלעזר בירבי קילר לא הביא בדרך כלל לשונות מעבר בסופי גופי היוצר שלו.²¹

האופן בנוי ממחרוזות תלת-טוריות. תבנית זו מצויה לעתים באופנים,²² אבל בפיוט הזה מתארגנות המחרוזות בדרך ייחודית: הן מסודרות בזוגות, וכל מחרוזת שנייה קשורה בשרשור אל קודמתה. המחרוזות הראשונה בכל זוג נחתמת בסיומת מקראית, על פי רצף של קטע אחד (במ' י, לג-לה). במחרוזת השנייה אין סיומת מקראית, והיא מסתיימת בדרך כלל בכינויים להקב"ה. קטיעת רצף הסיומות המקראיות והשימוש בשרשור בראש כל מחרוזת שנייה מורים שהפייטן ראה במחרוזות הללו מעין מחרוזות משנה,²³ והפיוט היה בנוי אפוא מצמדים של מחרוזות רגילה המלווה

20 ראה: פליישר, היוצרות, עמ' 229-230; יש להדגיש שבגוף היוצר הקלירי 'שיר השירים' ארנן למוציאי לחופשי' שהדפסתי במאמרי שנוכר לעיל, הערה 2, בא לשון מעבר מפורש. אצל פייטנים קלסיים קיימת כמובן האפשרות שלאחר גוף היוצר כוון לבוא סילוק ועל כן אין להם צורך בלשון מעבר, כפי שציין פליישר, שם, ואכן כך הוא בגוף היוצר הקלירי הנוסף שהבאתי באותו מאמר.

21 ראה: אליצור, אלעזר בירבי קילר, עמ' 30-31.

22 בדרך כלל בנויים אופנים אלה כמעין קיקלרים קצרים, ולאחר כל שלוש מחרוזות באה בהן מחרוזת משנית; ראה: פליישר, היוצרות, עמ' 259-262. אבל ישנם אופנים תלת-טוריים גם ללא מחרוזות משניות, וכבר במורשתו של הקלירי נרשם אופן כזה. ראה במאמרי: 'האופן האבוד ממערכת היוצר הקלירי לשבועות', תרביץ, סז (תשנ"ח), עמ' 251-254.

23 הכינויים להקב"ה בסופי המחרוזות, שאינם צפויים ואינם הכרחיים על פי מהלך הפיוט, עשויים אולי אף לרמז לאפשרות שתיבת 'קדוש' הייתה אמורה להיתוסף על המחרוזות הללו, אם כי מחרוזות משנה באופנים אינן נחתמות בדרך כלל בתיבת 'קדוש'.

במחרוזת משנה. פיוטים תלת-טוריים אשר כל מחרוזת בהם מלווה במחרוזת קדוש מצויים, לרוב כפיוטי ו בקדושתאות, אך מחרוזות הקדוש שבהם רפרניות וקצרות.²⁴ לפנינו עומדות מחרוזות מתחלפות השוות בהיקפן ליתר המחרוזות המשולשות של הפיוט. פרט חריג נוסף עולה מארגון האקרוסטיכון: אקרוסטיכון אלפביתי ישר ופשוט (א-ע) בא כאן בראש כל טור ראשון ושני בכל אחת מהמחרוזות. בעניין זה אין הבדל בין המחרוזות הראשונה בכל צמד לבין השנייה. מחרוזות קדוש שגרתיות קוטעות בדרך כלל את האקרוסטיכון ואינן משתלכות בו. מדובר כאן אפוא בדגם חריג; בין פיוטי האופן הידועים דומים לו רק האופנים של ר' שמואל השלישי לשכתות הנחמה (ולשכתות מצוינות נוספות), הבנויים אף הם ממחרוזות משולשות המלוות במחרוזות משניות (משולשות אף הן), אבל אצל ר' שמואל השלישי מדובר במחרוזות משניות רפרניות הקוטעות את רצף האקרוסטיכון.²⁵

במחרוזת האחרונה באופן באים ארבעה טורים במקום שלושה. אין בכך כל צורך מצד האקרוסטיכון, ונראה שהפייטן לא ביקש כאן אלא להאריך במקצת את קטע הסיום של הפיוט, כנהוג בפיוטים רבים נוספים.²⁶ מחרוזת זו מסתיימת בלשון מעבר מעניין המלאכים והקדושה, כראוי.

24 ראה במאמרי: 'על מיקומו ומבנהו של הקיקלר בקדושתא הקלירית', מחקרי ירושלים בספרות עברית, ג (תשמ"ג), עמ' 140-155.

25 ראה: פליישר, היוצרות, עמ' 260-262. פיוט הבנוי באופן דומה יותר לאופן שלפנינו, אך בו באות מחרוזות קדוש מפורשות, נדפס אצל י' מרקס, גנזי שירה ופיוט, ניריורק תרצ"ג, עמ' 120-122 (במבנה הפיוט דן ע' פליישר, 'בחינות בשירת פייטני איטליה הראשונים', הספרות, 30-31 [אפריל 1981], עמ' 153-154, אך הדברים שם טעונים תיקון על פי סוג הפיוט, כפי שנברר בסמוך). את תחילת הפיוט מצא ע' פליישר במפעל לחקר פיוטי הגניזה בכ"י ט"ש ס"ח 208.13, ומתברר שפתיחתו 'אל בורא קצות הארץ' והוא פיוט ו מקדושתא (לפניו בא סוף של פיוט ה מרובע והציון לתפילת 'אל נא לעולם תוערץ'). גם בפיוט זה באות מחרוזות קדוש תלת-טוריות הממשיכות את האקרוסטיכון האלפביתי של הפיוט: כל אות מאותיות האלפבית חוזרת בו שש פעמים (בראש כל טורי מחרוזות משולשת ומחרוזת קדוש הצמודה אליה). הפיוט שונה אפוא מפיוטי ו רגילים רק בהיקף מחרוזות הקדוש ובשילובן באקרוסטיכון, ולא בעצם הבאתן לאחר כל מחרוזת. יש לציין שתופעה דומה, של מחרוזות משניות האמורות לקטוע את רצף האקרוסטיכון האלפביתי אך הן ממשיכות אותו, עולה גם בזולת שבמערכת שלפנינו (ראה להלן, בפנים).

26 על התופעה ראה: ע' פליישר, 'עיון בתהליכי עיצובם התבניתיים של סוגי הפיוט הקדום', תרביץ, לט (תש"ל), עמ' 248-267.

מדור המאורה והאהבה שבמערכת מציג מהלך בלתי שגורתי, שאיננו ידוע אלא מתקופות מאוחרות מאוד. בכל מערכות היוצר הקדומות דווקא מדור זה הוא היציב ביותר: לעולם אין בו אלא שני קטעים בני ארבעה טורים כל אחד, המלווים בשרשרות פסוקים קצרות המעבירות אל שתי הברכות המתפייטות.²⁷ במערכת שלפנינו באים הפיוטים בהרכב כפול: כנגד כל ברכה בא, לאחר קטע בן ארבעה טורים ושרשרת פסוקים קצרה, קטע נוסף, גם הוא בן ארבעה טורים, ואחריו עוד פסוקים המעבירים לברכה. יש לפנינו אם כן זוג של קטעי מאורה ועוד זוג של קטעי אהבה. נראה שההרכב מקורי: הקטע הראשון בכל זוג משלים את האלפבית שנקטע באופן, כנהוג בפייטנות, אם כי בחלוקה בלתי שווה (פ-ר במאורה, ש [כפולה] רת באהבה).²⁸ קטעים אלה מהווים אפוא המשך ישיר של האופן. אבל הקטע השני משתלב אף הוא היטב: הוא קשור בשרשור אל סוף הפסוק שלפניו, והפייטן משלים בו את חתימת שמו שנפתחה בגוף היוצר, 'ב[ן]רבי' במאורה ו'קליר' באהבה. רמז נוסף למקוריות ההרכב עולה מסיומי הקטעים: הקטע הראשון בכל זוג איננו רומז כלל לברכה הסמוכה, ואילו בקטע השני בא רמז כזה, במאורה במפורש ובאהבה באופן יותר סמוי.²⁹

הכפלת פיוטי המאורה והאהבה בכיתה היד, כפי שתיאר בהרחבה ע' פליישר, כצירוף מאוחר של חזנים שהכפילו ואף שילשו את כל

27 ראה: פליישר, היוצרות, עמ' 268.

28 על דרכם של פייטנים להשלים במקום זה את האלפבית שנפתח באופן ראה שם, עמ' 269. פייטנים שסיימו את האופנים באות ע' הביאו בדרך כלל שלוש מן האותיות הנותרות במאורה (פ-ק) ושלוש (ר-ת) באהבה.

29 המאורה (השנייה) מעבירה בבירור לפסוק 'קומי אורי כי בא אורך' (יש' ס, א), שהוא פסוק מעבר שכית בסופי מאורות. האהבה המקבילה מעבירה לפסוק הנראה קשור לנושא הכללי המתפייט (נסיעת בני ישראל) יותר מאשר לברכת האהבה: '... נסעים אנחנו אל המקום' וגו' (במ' י, כט), אך סוף הפסוק הזה הוא: 'כי יי דבר טוב על ישראל', ואולי שימש לשון זה גם כמעבר לברכת האהבה, בדומה לפסוק המעבר השכיח הבא בסמוך: 'כי יעקב בחר לו יה ישראל לסגלתו' (תה' קלה, ד). יש לציין שהעדר לשון המעבר איננו ראיה גמורה למקוריות הקטעים הכפולים, שכן לשון מעבר חסר לעתים במאורות ובאהבות, ופייטנים שונים (ובניהם ר' אלעזר בירבי קילר, ובכמה מקרים גם הפייטן החותם 'אלעזר קליר') סמכו במקרים אלה על פסוק מעבר קבוע הבא בסופי השרשרות; אבל רוב הפייטנים החשובים לא נהגו לוותר על לשונות המעבר במקום הזה (ראה: פליישר, היוצרות, עמ' 271-272).

מרכיבי מערכת היוצר והעמידו מערכות כלאיים.³⁰ קטעים כפולים הנראים אותנטיים נדירים, והתופעה נרשמה עד כה כמהלך מאוחר מאוד.³¹ הופעתה כאן — ושלא בהקשר של מערכת כלאיים — מעמידה לכאורה את היצירה כולה בחזקת איחור.

גם הזולת בנוי בדרך שלא נודעה עד כה אלא לקראת סיום התקופה הקלסית: הוא עשוי בדגם המכונה 'מסדס'. זולתות בדגם זה מביאים מחרוזות ראשית בת ארבעה טורים המלווה במחרוזות משנית בת שני טורים בלבד.³² המחרוזות המשנית קשורה בדרך כלל בשרשור אל המחרוזות הראשית, ואיננה כלולה ברצף של האקרוסטיכון האלפביתי. בזולת שלפנינו מקוים הדגם שלא בשלמותו: הוא אכן בנוי מחרוזות מרובעות המלוות במחרוזות דו-טוריות, אבל המחרוזות הדו-טוריות ממשיכות בו את רצף האקרוסטיכון האלפביתי, שלא כנהוג. הזולת כולו משורשר: לא רק כל מחרוזות משנית נקשרת בשרשור אל המחרוזות הראשית שלפניה, כנהוג, אלא גם כל מחרוזות ראשית קשורה בשרשור אל המחרוזות המשנית שקדמה לה. בטור האחרון בכל מחרוזות נקטע רצף האלפבית ובאה סיומת מקראית. הסיומות קושרות כל צמד מחרוזות, ראשית ומשנית, זו בזו: במחרוזות הראשית מביא הפייטן ראשו של פסוק, ובמחרוזות המשנית —

30 ראה: פליישר, היוצרות, עמ' 440-453.

31 קטעי מאורה ואהבה כפולים הקשורים בשרשור אל הפסוקים שלפניהם, כמו במקרה שלפנינו, ראה אצל: פליישר, היוצרות, עמ' 450-452, והשווה גם: הנ"ל, 'עיונים בהתפתחותם התבניתית של פיוטי המאורות והאהבה', ספר היובל לשמעון הלקין, ירושלים תשל"ה, עמ' 367-399. רוב הצירופים הנדפסים במאמר זה מאוחרים מאוד. ההרכבים שבעמ' 375-377 (הם הקטעים המכילים את המאורה והאהבה המשורשרות, שנרפסו גם ב'היוצרות') הם בתרסעדיאניים ללא ספק, שכן הם מכילים קטעים מקוריים של רס"ג; ההרכבים שבעמ' 380-383 מאוחרים עוד יותר, שכן הפזמון הארוך הבא בכל אחד מהם (החתום 'עמרם בן מוסאן') שקול במדויק במשקל הברתי (שבע הברות לטור; בטורים חריגים אחדים יש לתקן את הניקוד או לבחור את הנוסח הנכון מתוך כתב יד מקביל); הקטע החתום 'יכין בן אברהם' בעמ' 385 שקול במשקל כמותי, כפי שכבר ציין פליישר; והפיוט 'ארוסת קדומים' שבעמ' 390 הוא ודאי ספרדי (לר' יצחק בר לוי אבן מר שאול; ראה: פליישר, היוצרות, עמ' 537. גם פיוט זה שקול במשקל הברתי מדויק).

32 על הדגם ראה: ע' פליישר, 'למקורותיה הצורניים של שירת האיזור במסורת התבניתית של הפייטנות הקדומה', סיני, סו (תשל"ל), עמ' רטז-רמח; הנ"ל, שירת הקודש, עמ' 229; הנ"ל, היוצרות, עמ' 294-299.

את סופו של אותו פסוק.³³ הפסוקים מלוקטים מן המקרא על פי לשון מן השורש 'נסע' הבא בהם. המחרוזות האחרונה בפיוט, הקשורה גם היא בשורש אל קודמתה, חריגה: זו מחרוזת בת חמישה טורים, המעבירה אל הפסוק 'מי כמוכה'.³⁴ מחרוזת המעבר איננה כלולה באקרוסטיכון (האלפבית נשלם לפניה) ואיננה חתומה.

דגם המסדר נחשב, כפי שרמזנו, מאוחר יחסית: הוא נרשם לראשונה ביצירתו של ר' פינחס הכהן, אחרון הפייטנים הקלסיים, והוא נפוץ בעיקר בתקופת הפייטנות המזרחית המאוחרת.³⁵ הופעתו אצלנו מטביעה אפוא עוד חותם של איחור על המערכת כולה.

הקטעים שלאחר הזולת פחות מפתיעים: המי כמוכה הוא קטע חד-חרוזי קצר, בן שישה טורים. החתימה אלעזר[ר] עולה מראשי טוריו. בסופו בא לשון מעבר ברור מעניין מלכות ה', כנהוג. בה' מלכנו שתי מחרוזות הקשורות זו לזו בשורש. בכל אחת מהן חמישה טורים, המביאים בראשיהם את חתימת הפייטן 'אלעזר קליר'. אחריהן באה כנהוג שרשרת פסוקים קצרה. העובדה שבה' מלכנו באות שתי מחרוזות ואילו במי כמוכה רק מחרוזת אחת איננה אמורה להפתיע: כך נהג כבר הקלירי באחת ממערכות היוצר שלו לשבועות,³⁶ והתופעה חוזרת דרך קבע במערכות היוצר לארבע הפרשיות החתומות 'אלעזר קליר'.³⁷ לציון מיוחד ראוי הטור השלישי (טור 145): האות ע' שבראשו מנוצלת להחדרת הצירוף 'עד מתי', צירוף החוזר בכמה פיוטי ה' מלכנו, ובתוספת ו' החיבור בראשו אף עומד אצל פייטנים רבים דרך קבע בראש המחרוזת השנייה של המרכיב.³⁸ גם ביוצרות לארבע הפרשיות החתומים 'אלעזר קליר' בא צירוף דומה בכמה מקטעי ה' מלכנו.³⁹

33 בטור 125 מביא הפייטן במקום סיומת אמתית רמז ללשון הפסוק. בטור 131 הוא מביא את סוף הפסוק ללא תיבתו האחרונה.

34 על מחרוזות מעבר בסופי זולתות ראה: פליישר, היוצרות, עמ' 304. מחרוזת מעבר דומה (החתומה 'אלעזר') באה גם בסוף הזולת לשקלים של 'אלעזר קליר', אם כי לשון מעבר בא גם במחרוזת שלפניה. ביתר הזולתות לארבע הפרשיות בא לשון המעבר בסוף המחרוזת האחרונה ללא מחרוזת מעבר חריגה. ראה: אליצור, אלעזר בירבי קליר, עמ' 62.

35 ראה במצוין לעיל, הערה 32, וכן: פליישר, היוצרות, עמ' 139-148.

36 ראה: פליישר, היוצרות, עמ' 105-106, ובמאמרי שנזכר לעיל, הערה 2, עמ' 377-378.

37 ראה: אליצור, אלעזר בירבי קליר, עמ' 62.

38 ראה בפירוט אצל פליישר, היוצרות, עמ' 163-171.

39 ראה: אליצור, אלעזר בירבי קליר, עמ' 63.

לפנינו אפוא מערכת יוצר שרוב תבניותיה מעידות על תהליכים מאוחרים בתולדות הסוג; כך בעיקר הכפלת המאורה והאהבה, אך גם השימוש בדגם המסדס בזולת, וריבוי המחרוזות המשניות באופן. עם זאת היא מעידה על מחברה שהתאמץ לתת תיקון לכמה אנומליות שבדגמים המקובלים, דבר הבולט במיוחד באופן ובזולת, שבהם הוא משלב מחרוזות ביניים ברצף האקרוסטיכוני, שלא כנהוג.

ד

גם מבחינת סגנונה ותכניה קשה מאוד לייחס את המערכת הנדונה לר' אלעזר בירבי קיליר הקדום. היא כתובה בשפה פשוטה מאוד ובסגנון דליל, המאפיין את תקופת הפייטנות המזרחית המאוחרת. אין בה כמעט רמזים למדרשים; הכינויים פשוטים ושגורתיים, והם משמשים את הפייטן ככלי למלא את טוריו על פי הנצרך לשם האקרוסטיכון והחרוז; חידושי לשון פייטניים כמעט אינם בנמצא, ושימושי לשון אופייניים באים כחלק מלשון שירה שגורה וברורה מאליה;⁴⁰ וכמה משפטים מעוקלים או אינם משתלבים היטב בהקשרם, ודומה שהפייטן מתאמץ להתמודד בהם עם דרישות התבנית ומתקשה להצליח בכך.⁴¹ כל זה בדומה למצוי ביוצרות של ר' אלעזר בירבי קיליר וכן ביוצרות לארבע הפרשיות החתומים 'אלעזר קיליר',⁴² ובאופן שאיננו מזכיר לא רק את פיוטיו הסתומים וגדושי רמזי המדרשים של הקלירי, אלא גם לא את יצירותיו הכתובות בסגנון פשוט יותר:⁴³ ביצירות אלה אמנם אין רקמה צפופה של מדרשים, והן כתובות

40 כך הם, דרך משל, אותיות השימוש בכ"ל המצורפות לפעלים נטויים ('כניתן', טור 1; 'כנסער', טור 14 ועוד) או הפועל המקוצר 'צק' (טור 75).

41 ראה דרך משל את טור 43: 'תעשה שליחותו בעד דביקיר'. מן ההקשר לא ברור מי הנמען בטור זה (ראה בביאורו). קושי בהתמודדות עם דרישות השרשור ניכר גם בטור 52. בטור 70 פותר הפייטן את בעיית השרשור על ידי יצירת משפט ייחוד, דרך שהקלירי כמעט אינו נזקק לה בפיוטיו המשורשרים.

42 ראה: אליצור, אלעזר בירבי קיליר, עמ' 129, וכן שם, עמ' 27. על הסגנון הדליל כמאפיין את התקופה ראה שם, עמ' 112-120.

43 על הסגנונות השונים ביצירתו של הקלירי ראה: פליישר, שירת הקודש, עמ' 273-275, והשווה גם: ש' אליצור, קדושה ושיר: קדושתאות לשכתות הנחמה לר' אלעזר בירבי קיליר, ירושלים תשמ"ח, עמ' 102.

בשפה בהירה, אך תמיד עשירה וקולחת היטב, ולא דלילה ומאולצת.⁴⁴ סיבה נוספת, וכנראה מכרעת, המקשה על ייחוס המערכת לקלירי, קשורה בתוכנה: מן הה' מלכנו עולה שהפייטן וקהלו מצויים תחת שלטון מוסלמי שנמשך זמן רב. הוא זועק: 'עד מתי ימשלו בנו עבד ושפחה?!' (רמז להגר שפחת שרה ובנה ישמעאל, אבותיהם של הערבים). ר' אלעזר בירבי קליר פעל, כידוע, בראשית המאה השביעית, וראה כנראה בסוף ימיו גם את הכיבוש הערבי, אך ודאי לא חי זמן רב תחת שלטון המוסלמים.⁴⁵ בנקודה זו קרובה המערכת שלפנינו מאוד ליוצרות של 'אלעזר קליר' לארבע הפרשיות: גם בהם מזכיר הפייטן את השלטון המוסלמי, ומתלונן ש'עולפנו וחובטנו במלכות ישמעאלים... אוכלי גמלים'.⁴⁶

ראוי להבליט גם את השימוש המרובה שעושה הפייטן בשרשור. אמנם גם אצל הקלירי מצויות יצירות משורשרות, מהן קדושתאות חג חשוכות,⁴⁷ אבל

44 מעניין לציין בהקשר זה שבמקום רמזי מדרשים עמוקים אפשר למצוא במערכת היוצר שלפנינו רמזים לעיבוד חופשי יחסית של סיפורי המקרא. כך הוא, דרך משל, המשפט 'נמו: "מה נשתה בחום הקשה?"' (טור 26), שהפייטן מביא בו דיבור ישיר בעל אופי עממי למחצה מפי ישראל. מהלך ספרותי דומה נוקט ר' אלעזר בירבי קליר בכמה מיוצרותיו (ראה: אליצור, אלעזר בירבי קליר, עמ' 74-77). גם הקלירי משלב לעתים דיבור ישיר ביצירותיו, אבל סגנון הדברים הרבה יותר גבוה, והדברים שהוא שם בפי גיבוריו נסמכים על מדרשי חז"ל.

45 על זמנו של ר' אלעזר בירבי קליר ראה: ע' פליישר, 'לפתרון שאלת זמנו ומקום פעילותו של ר' אלעזר בירבי קליר', תרביץ, נד (תשמ"ה), עמ' 383-427. נראה שהפייטן חי רוב ימיו תחת השלטון הנוצרי-ביזנטי, שכן ברוב פיוטיו הוא מבקש על גאולת ישראל ממלכות אדום, המזוהה בימיו עם הנוצרים (ראה: אנציקלופדיה יודיקה, כרך עשירי, הערך 'Kallir' [נכתב על ידי ש' שפיגל], ראש עמ' 715). הערבים נזכרים רק ביצירות ספורות שלו, וסביר להניח שבסוף ימיו ראה את הכיבוש המוסלמי; השווה: ע' פליישר, 'עניינים קליריים' (לעיל, הערה 6), עמ' 296-298; הנ"ל, 'לוח מועדי השנה' וכו' (לעיל, הערה 10), עמ' 254. הזכרה משמעותית של השלטון המוסלמי באה גם בקינה 'אוי כי אוסרתי בזיקים ובכבל' המיוחסת לקלירי (דירדון א 1712), אך בעלותו עליה עדיין טעונה ליבון.

46 מתוך ה' מלכנו לפרה. ראה: אליצור, אלעזר בירבי קליר, עמ' 378. בצד המוסלמים נרמזים שם כנראה גם הנוצרים ('אוכלי חזירים'), אם כי הנוסח איננו מבורר היטב. הישמעאלים נזכרים (לצד 'אדום') גם בה' מלכנו לזכור (שם, עמ' 372).

47 כך היא, דרך משל, הקדושתא 'אלפים קדומה בחלשי' (ש' אליצור, רבי אלעזר בירבי קליר: קדושתאות ליום מתן תורה, ירושלים תש"ס, עמ' 220-230, וראה שם, במבוא, עמ' 50-51, הערה 123, דיון בעוד קדושתאות קלסיות משורשרות).

השימוש באמצעי זה לאורך רוב מערכת היוצר מזכיר את מנהגם הקבוע של ר' אלעזר בירבי קליר והפייטן החותם 'אלעזר קליר' ביוצרות לארבע הפרשיות. גם המהלכים התבניתיים הייחודיים במערכת, כארגון הבלתי שגרתי של האקרוסטיכון במרכיבים שונים, עשויים להעיד על עשייה מרושלת או על חוסר מיומנותו של הפייטן. אם נצרף לכך את מטבע החתימה הזר 'אלעזר קליר', ואת יתר הגורמים התבניתיים, הלשוניים והתוכניים-היסטוריים שמנינו, נראה יותר שמערכת היוצר שלפנינו מאוחרת יחסית, ואין לה ולר' אלעזר בירבי קליר הקדום אלא שיתוף השם שבאחד ממטבעות החתימה. גם הקדושתא הקלירית, הבאה בכתב היד מיד אחרי מערכת היוצר, אין בה כדי להעיד על מחבר אחד. כפי שצינו, אין לפקפק בייחוס הקדושתא לקלירי; אבל העיון המעמיק בה דווקא מחזק את הקושי לייחס גם את מערכת היוצר לפייטן הקדום, שכן אף על פי שהיא עוסקת באותו נושא המפויט במערכת היוצר, היא כתובה בסגנון שונה לחלוטין. סגנונו האופייני של הקלירי ניכר בה מכל שורה. היא מלאה ביטויים רמזניים הנסמכים על מדרשים שונים, והיא כתובה בשפה גבוהה וקשה — אך למרות זאת קולחת בשטף. כל זה בדומה למקובל בקדושתאות קליריות, ובניגוד למצוי במערכת היוצר הסמוכה. אל מול העדות הסגנונית המובהקת, אין העובדה שהפיוטים באים יחדיו בכתב היד מעלה או מורידה, שכן כידוע סמיכות מקום בכתבי יד אין בה כדי ללמד על שאלות בעלות על פיוטים.

מי הוא 'אלעזר בירבי קליר' או 'אלעזר קליר', מחבר מערכת היוצר שלפנינו? חידה זו, אשר אין בידינו כל דרך לפתור, מצטרפת מעתה אל חידת 'אלעזר קליר' בעל היוצרות לארבע הפרשיות ו'אלעזר בירבי קליר' בעל מחזור היוצרות לפרשות. כל המחברים האלה, המשתמשים בחתימות דומות (אך כמעט תמיד לא זהות) לזו של הקלירי, פעלו ככל הנראה בתקופת הפייטנות המזרחית המאוחרת, ואין כל דרך לקבוע את זמנם המדויק. בדורות שלאחר ימי הקלירי היו אף אנשים שהתייחסו אל ר' אלעזר בירבי קליר הקדום, כגון הפייטן שחתם לכאורה 'נחמן נין אלעזר בירבי קליר',⁴⁸ ולא מן הנמנע שהשמות חזרו שוב ושוב במשפחה. אין אפוא דרך להכריע בשאלה זו, ומערכת היוצר המתפרסמת כאן עוד אחת מן 'החידות הקליריות' המרובות הכרוכות ביצירתו של הפייטן הגדול או של פייטנים מאוחרים אשר שמם דומה לשמו.

48 ראה עליו: ע' פליישר, 'עניינים קליריים' (לעיל, הערה 6), עמ' 299-302. סמוך לפטירתו גילה עזרא פליישר ז"ל על פי כ"י אדלר 3480/6 ששמו המלא של הפייטן היה משה בן נחמן נין אלעזר בירבי קליר, אך לא הספיק לפרסם זאת.